

Psiholgijski aspekti rasprave o ustavnim promjenama

Ivan Šiber

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Diskusija o ustavnim promjenama reljefno oslikava interesnu strukturu jugoslavenskog društva. Ona je dominantno obilježena kritikom normativnih rješenja artikulacije interesa u federaciji, a interesi zasnovani na egzistencijalnim uvjetima života potisnuti su s javne političke scene. Rukovodstva svoj politički legitimitet zadobivaju pretežno kao reprezentanti nacionalnih, teritorijalnih zajednica. Psiholgijska analiza političkih stavova i ponašanja pojedinaca, grupa i društvenih slojeva pokazala bi naglašenu nacionalnu dimenziju koja pogoduje jednostranim i nedemokratskim rješenjima.

Predviđene promjene nekih osnovnih akata o političkom sistemu naš zemlje, Ustava i ZUR-a, svakako su daleko od značenja koje im se daje u aktualnom političkom životu. Pod time ne mislim da ne postoji potreba korjenitih promjena, štoviše pristaša sam zahtjeva za izradu potpuno novih dokumenata, međutim osnova za javnu raspravu kao i već izražene kontroverze i ponekad međusobno isključivi stavovi daleko su ispod zahtjeva koje stanje stvari i aktualni procesi u društvu postavljaju. Upravo zato za mene su indikativniji način postavljanja problema, opća politička atmosfera i procesi, nego same predložene izmjene. Pa ako bih o izmjenama govorio, tada su mi znanstveno zanimljiviji interesi koji se nalaze u osnovi pojedinih prijedloga nego sami prijedlozi. Pri tome mislim da upravo diskusija o ustavnim promjenama veoma reljefno oslikava cjelokupnu interesnu strukturu jugoslavenskog društva i pritom još jasnije ulogu političkog faktora koji posreduje, usmjerava i razrješava te interese.

U svim tim procesima ima mjesta i za psiholgijsku analizu, mada bi se, uz izvjesnu dozu sarkazma, ali ne i daleko od istine, moglo reći prvenstveno psihopatolgijsku analizu. U svim tim raspravama suočeni smo s pojedincima, njihovim karakteristikama, motivima i aspiracijama, opredjeljenjima, neformalnim i formalnim grupama koje imaju svoja pravila igre i ciljeve, ali i s narodom na čije se interese politika poziva, a preko čijih leđa se problemi prelamaju.

U burnim vremenima, kao što je i ovo razdoblje aktualne i akutne krize jugoslavenskog društva, znatno jednoznačnije, manifestnije i prepoznatljivije dolazi do izražaja ukupna politička (ne)kultura koja je oblikovana ukupnom tradicijom, ideologijom, jezikom i praksom date sredine.

Poznata misao »kada bi geometrijski zakoni zadirali u ljudske interese, ljudi bi i njih mijenjali« može poslužiti kao credo i znanstveno polazište razumijevanja konkretnog, u ovom slučaju političkog, ponašanja. Koliko god ta misao bila psihologijski zasićena, ona mi služi samo kao osnova za analizu načina ispoljavanja vlastitog interesa, nerazumijevanja interesnog polazišta drugačijeg opredjeljenja i konkretnog ponašanja i djelovanja u pravcu nametanja svog interesa kao općeg.

Diskusija oko ustavnih promjena ima uglavnom tri osnovna sadržaja:

— međurepubličko/pokrajinske odnose s izrazitim težištem na međunarodnim odnosima;

— način formiranja skupštinskih tijela, izborne procese i načine donošenja odluka;

— regulaciju ekonomske sfere društva.

Bez obzira na globalnu ideologijsku elaboraciju pojedinih prijedloga, mislim da se može konstatirati da se rasprava i to prvenstveno ona u okvirima političkih foruma, uglavnom nalazi u okviru prve grupe problema, a da su ostala dva u funkciji uspostavljanja vlastitog viđenja »pravednih« odnosa u Federaciji. Čak i opće prihvaćena konstatacija da je kriza uvjetovana dominacijom političke sfere nad ekonomskom u konkretnoj se izvedbi elaborira na način da političko rješenje mora osigurati određeni parcijalni ekonomski interes koji se proglašava općim.

U aktualnim diskusijama o funkcioniranju političkog sistema iznova dominiraju dva, počesto nekritička, polazišta. Jedno polazi od isključivog inzistiranja na činjenici da smo višenacionalna zajednica i da je primarni zadatak političkog sistema da osigura realizaciju »općeg« interesa svake pojedine republike i pokrajine, odnosno naroda i narodnosti unutar federacije, a drugo, da je upravo takvo inzistiranje izrazito disfunkcionalno i da nas je upravo ono dovelo u postojeću akutnu kriznu situaciju.

Ako se kao osnova kritike funkcioniranja političkog sistema uzmu isključivo normativna rješenja u sferi odnosa u federaciji, a zanemari osnovni proizvodni odnos, kao što je to uostalom bio slučaj i 1971. godine, tada diskusija obavezno dolazi u područje kretanja klatna na putanji nacionalističko-unitarističko, s time da svaki pomak u određenom pravcu daje dodatnu argumentaciju suprotnom stajalištu.

Uz sve uvažavanje problematike odnosa u federaciji, tog bitnog elementa našeg političkog sistema, koji treba usavršavati, i prilagođavati razvoju društva imajući uvijek u vidu višenacionalnost naše zemlje, ali i jedinstvo društveno-ekonomskog i političkog sistema, neminovno se postavlja pitanje kako to da interesi zasnovani na egzistencijalnim uvjetima života, oni interesi koji osnovu imaju u postojećem minimumu životnog standarda, nemaju »izlaz« u javnu političku scenu, bez obzira na sva programatska opredjeljenja.

Odgovor se, barem djelomično, nalazi u činjenici da kako normativno tako i ideologijski legitimitet političkih struktura proizlazi iz njihove uloge

reprezentanta interesa jedne teritorijalne cjeline — društveno-političke zajednice. Da bi se taj legitimitet zadržao, bez obzira na to o kojem se dijelu Jugoslavije radi, svi prijedlozi ostaju na nivou teritorijalne reprezentacije, pa objektivno čak i onda kada se predlaže proporcionalni izborni sistem. Ideolojska elaboracija i opravdanje takvih rješenja traže se u ugroženosti vitalnih interesa, odnosno potisnutosti vlastitog naroda.

Upravo zato čini mi se opravdanim da psiholojske aspekte rasprave o promjenama Ustava pretežno ilustriram primjerima iz područja međunacionalnih odnosa, mada su oni prisutni u totalitetu društvene problematike.

Jedan od psiholoških pokazatelja prisustva nacionalističke svijesti u raspravama jest promatranje svih društvenih pojava isključivo kroz faktor pripadnosti vlastitoj naciji. Drugim riječima, radi se o svojevrsnom filteru koji »propušta« samo određene informacije i interpretacije, o udešenosti na osnovi koje sve informacije poprimaju značenje relevantno za vlastitu nacionalnu skupinu. Pripadnost toj skupini je osnovica svega, a njezin interes, koji je u nacionalističkoj interpretaciji totalan i zahvaća sve aspekte života, primaran je kriterij društvenog vrednovanja, bez obzira na to da li se radi o načinu obračuna dohotka, deviznom zakonu, nazivu jezika, ili uvođenju vijeća udruženog rada na saveznom nivou.

To potvrđuje nevjerojatna uniformnost stavova u vezi s ustavnim promjenama unutar pojedinih republika i pokrajina. U rijetkim slučajevima pojave tzv. »raznomišljenika« ne biraju se sredstva njihove eliminacije i ponovnog uspostavljanja »idejnog jedinstva« na vlastitom prostoru. Tu i tamo disonantan glas pretežno pojedinačnog znanstvenika samo je »demokratski« alibi »jednoglasja«.

Analizirajući psiholojske aspekte tih procesa, uvjetno im možemo pristupiti na tri razine: individualnoj, grupnoj i šire društvenoj.

Na *individualnoj* razini analize relevantan je intenzitet i uzrok političkog angažmana. Burni trenuci i traume nekog društva zahvalna su situacija osobne afirmacije, jer se ruši uhodan red stvari, kriterija, vrednovanja. Do izražaja počesto dolazi glasnost, a ne jasnoća, snaga, a ne argumenti. U psihološkoj analizi još uvijek je aktualna Laswellova paradigma političkog čovjeka, koji se određuje kao onaj tko svoje osobne frustracije razrješava u političkoj sferi. Jedna nedodijeljena zvjezdica može od pojedinog generala načiniti nacionalističkog ideologa, »prijevremeno« penzioniranje političara — radikalnog kritičara svega postojećeg, a percepcija mogućeg napredovanja političkom linijom stvara »principijelnog« borca za interese svog naroda bez obzira na žrtve drugih.

Sustavnija analiza individualnih biografija čelnika »maspoka« u Hrvatskoj 1971, kao i lidera pojedinih pokreta u razvoju i bujanju 1987, pokazala bi da tu nije bila, odnosno da nije riječ samo o idejnoj diferencijaciji, već i o moralnoj pa i intelektualnoj, sa znatnom osnovom u osobnim frustracijama ljudi, potisnutom agresivnošću i težnjom za dokazivanjem po svaku cijenu. To su pojedinci koji vide samo »vlastiti« problem, racionalizirajući ga kroz probleme sredine, a opravdanje uniformnosti i jedinstva mišljenja nalaze u vanjskom okruženju i zavjeri i javljaju se uzduž i popreko ove naše zemlje od Triglava i Jadrana do Dunava i Đevđelije. Oni dolaze do izražaja u onoj mjeri u kojoj su stvarni problemi jedne sredine složeni i

teški, hrane se tim problemima, »glave su im vruće« jer racionalno je potisnuto iracionalnim, a svojim ponašanjem potvrđuju istinitost stare ukrajinske poslovice po kojoj »Kada se razviju zastave, razum je u trubi«.

Na *grupnoj razini* možemo promatrati kako naš sistem u pojedinim segmentima veoma efikasno funkcioniра. Bez obzira na pravila, norme, statute, u biti političko ponašanje ipak definiraju neke psihologijske zakonitosti. Ovdje je umjesno citirati riječi američkog psihologa Milgrama kao zaključak njegovih eksperimenata o poslušnosti: »Velik broj ljudi čini ono što im se kaže, bez obzira na sadržaj radnje i bez ograničenja savjesti, sve dotle dok percipiraju da naređenje dolazi od legitimnog autoriteta.«

Drugim riječima, osnovni problem u politici jest uspostaviti autoritet pojedinca, grupe, institucije, i time je automatski uspostavljena i valjanost ideje. Sukladno tome, Predsjedništvo određuje odluke Centralnog komiteta, CK odluke općinskih komiteta, a općinski komiteti ponašanje osnovnih organizacija koje neposredno kontroliraju pojedinca. Konkretna analiza podobnosti pojedinca pokazuje dominantnost partijske infrastrukture nad samoupravnom. Onda nije čudo da je konformizam dominantni oblik grupnog ponašanja, a da se o problemima funkcioniranja političkog sistema diskutira sa strane dobro uvježbanih korova bez solističkih dionica. Za ovu konstataciju ilustrativno je prozivanje u nekim sredinama onih pojedinaca koji se prilikom glasanja o mjerama SIV-a pridržavaju stavova republičkih skupština, bez obzira na to što one nisu delegatska osnova za Savezno vijeće, niti postoji imperativni mandat.

Na konkretnoj političkoj sceni, na primjeru rasprava o promjenama Ustava i ZUR-a, ponovno kao i ranije vidimo na djelu konformističke oblike ponašanja koji prvenstveno zalaze u područje interesnog i podilazećeg konformizma. Grupno ponašanje prvenstveno je ponašanje političkih struktura koje prikazuju svoju pripadnost i pravovjernost osnovnom, zajedničkom, u prvom redu republičko/pokrajinskom interesu. U postojećem sistemu funkcioniranja političke sfere to je pretpostavka njihove podobnosti, pa prema tome i beneficija u ukupnosti društvenih odnosa. Javnost rada se tako često pretvara u javni pritisak na opredjeljenje u skladu s već uspostavljenim autoritetom, a da ne postoje demokratske pretpostavke konstituiranja javnosti.

Eventualni disonantni prijedlozi, kako pokazuje dosadašnja rasprava, dolaze prvenstveno iz redova znanosti, koja po logici svog položaja i predmeta istraživanja ima (ili bi barem trebala imati) nužno kritičku distancu prema pragmatizmu politike, odnosno iz redova pojedinih privrednika, pogotovo većih radnih organizacija, koje konkretni uvjet privređivanja usmjeravaju u pravcu traženja promjena u bazičnim ekonomskim odnosima, a ne u području političke nadgradnje.

Pojedinačno ponašanje onih koji u situaciji krize traže svoj izlaz na političku scenu i uspostavljanje svog autoriteta, kao i grupno ponašanje političkih struktura koje u međuzavisnosti brane stečene pozicije, ima svoju manipulabilnu podlogu u prevladavajućoj društvenoj svijesti nerazvijenog društva, ideologizirane kvaziklasne svijesti radništva sa sela, u dominantnoj autoritarnoj strukturi ličnosti naroda koji traži izlaz, smisao onog što ga je snašlo i u kojem je dominantan zahtjev u vezi ustavnih promjena: »Mijenjajte što brže, bez obzira na to što i kako, jer ovako više ne može!«

Budući da su ideje komunizma prvenstveno kao društva »socijalne jednakosti i pravde« pale na plodno tlo naše sirotinje, ekonomske nerazvijenosti i tradicionalne kulture, društvena svijest se u prvom redu formirala kao svijest raspodjele, a ne stvaranja. U situaciji kada se više nema što raspodjeljivati lakše se prihvaćaju one interpretacije ustavnih promjena po kojima nam je netko drugi nešto oteo ili bi nam želio otet, pa sukladno tome treba ili zadržati status quo, ili ga radikalno izmijeniti i koje rješenje problema vide u regulaciji odnosa u Federaciji, nego oni prijedlozi koji zadiru u osnovni proizvodni odnos, koji nose rizik stvaranja novog i traže konkretnu aktivnost. Odsutnost socijalnih uvjeta i snaga koje bi dovele do horizontalne povezanosti u prvom redu radničke klase, ponašanje avangarde u funkciji zadržavanja postojećih odnosa moći kao i dominantni sadržaji društvene svijesti objektivno omogućavaju da se fenomen nacionalnog primjenjuje kao svojevrsan »opijum za narod« koji vodi u situaciju na oštirci noža međunarodnih a time i nacionalističkih konfrontacija.

U situaciji masovne frustracije, u nemogućnosti zadovoljenja osnovnih potreba, gubljenja perspektive razvoja narod traži objašnjenje, krivca, perspektivu i vođu. Isto tako kao što se Cezar uspostavlja na autoritarnost naroda, i narod traži sebi primjerenog Cezara. »Čvrsta ruka koja zna što hoće«, mehanizmi identifikacije s idejom i osobom objektivna su prijetnja koja se naslućuje u bazi društva. I pri tome, da budem jasan, ne mislim isključivo na jednog vođu, jedan centar, unitarno rješenje. Objektivno, društveni je odnos identičan bez obzira na to da li je autoritaran na unitarnoj ili na federalnoj osnovi. Iako nitko nema pravo da optužuje narod da je nacionalistički, kako je to nedavno rečeno na jednom plenumu, neophodno je pravo i moralna je obaveza da se ukaže na to da određena politika, taktika, manipulacija, vode u pravcu prihvaćanja nacionalističkih ideja i daljem razvoju i dominaciji nacionalističke svijesti. A, kao što znamo, kad mase prihvate ideju, ona postaje materijalna snaga, ali ne samo u funkciji progresa nego isto tako u funkciji destrukcije i nazadovanja.

Postojeće diskusije o ustavnim promjenama svojim crno-bijelim dihotomijama zadovoljavaju potrebu geštaltističkih principa jednostavnih formi, nalaženja smisla i konzistentnog odnosa. Zna se zašto su oni za vijeće udruženog rada, za ili protiv neposrednih izbora, donošenja odluka majorizacijom ili usuglašavanjem. Rijetko se tko upita što je demokratskije, funkcionalnije, odgovornije. Pa ipak, u onim rješenjima koja bi mogla dovesti u pitanje odnose moći unutar pojedinih dijelova Jugoslavije bez ikakvih se teškoća postiže suglasnost i ne otvara se javna rasprava, što očigledno pokazuje i dokazuje prijedlog o ustavnim promjenama. Kao da je osnovni problem ovoga društva »tko će koga« u međurepubličkim odnosima, a ne kako uspostaviti odnose odgovorne političke vlasti koja bi bila birana na osnovi programa za realizaciju koja bi odgovarala i bila smjenjivana u okviru globalnog samoupravnog odnosa.

I da se vratim na početak ovog izlaganja. Iz ukupnih društvenih odnosa i tradicije formiraju se određeni oblici ponašanja koji imaju, pored ostalog, osnovu i u karakteristikama ličnosti, u mehanizmima psiholojskih fenomena i društvenoj svijesti, koji se izrazito manifestiraju u kriznim situacijama društva. S obzirom na objektivno ustrojstvo društva, veću mogućnost iz-

laska na javnu scenu imaju ona zalaganja i elaboracije koje u centru interesa imaju nacionalno, dok je u isto vrijeme potisnut problem osnovnih proizvodnih i društvenih odnosa.

U ovom izlaganju svjesno sam potencirao neke procese koje možemo uočiti u postojećim kontroverzama. Učinio sam to s namjerom da ukažem kuda nas to vodi, da to nije izlaz iz krize, da je to, štoviše, još i produbljuje, a da prava rješenja moramo tražiti prvenstveno u razumijevanju interesnih polazišta drugih, u toleranciji, u radikalnoj demokratizaciji u okviru osnovnih samoupravnih opredjeljenja, u poticanju različitih mišljenja kao pretpostavke nalaženja optimalnih rješenja i, prije svega, u usmjerenosti na ona rješenja koja deblokiraju razvoj proizvodnih snaga. Pored ustavnih i ideologijskih zapreka, u tom se traženju moramo suočiti i s psihologijskim zaprekama, koje su uvijek intervenirajuća varijabla između realnih društvenih odnosa i konkretnog ponašanja ljudi.

Ukoliko se zadržimo na postojećim pravcima diskusije, može nam se desiti, da parafraziram Antuna Radića, da kao rezultat dobijemo slobodne domovine, neslobodnih ali zato siromašnih naroda.

Ivan Šiber

*PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE DISCUSSION ABOUT
CHANGES IN THE CONSTITUTION*

Summary

The discussion about changes in the constitution graphically illustrates the interest structure of Yugoslav society. It is primarily marked by a critique of the normative solutions concerning the articulation of interests within the federation, while the interests based on the existential conditions of living are pressed away from the public political scene. The leadership acquires its political legitimacy mainly through representing of national, territorial communities. A psychological analysis of the political positions and behaviour of individuals, groups, and social strata would demonstrate a noticeable national dimension favourable to onesided and undemocratic solutions.